

НАРОДОЗНАВСТВО — наука про народ. Лат. відповідник — етнологія (від етно... і ...логія). Термін «етнологія» вперше використав 1784 швейцар. антрополог А. Шаванн для позначення дослідж. примітив. народів світу. Уживанішим він став завдяки франц. вченим В. Едвардсу й А.-М. Амперу, які у 1820–30-х рр. додали його до складеного ними класифікатора гуманітар. наук. Окреслення предмета дослідж., формування теор. засад та метод. інструментарію, зокрема поділ Н. на елементарне, описове, теор. та порівняль., пов'язане з діяльністю наук. об'єднань — Париз. товариства етнологів (1839), Амер. етнол. товариства (1842), Етнол. товариства Великої Британії (1843) — завданням яких стало вивчення народів, що потрапили у сферу геополіт. експансії. Згодом предмет. обсяг Н. розширили, долучивши до нього у 2-й пол. 19 ст. фіз. антропологію, що з'ясовувала питання людських рас, інтелектуал. і фіз. особливостей аборигенів окупов. територій. 1869 у Німеччині виникло Товариство антропології, етнології і первіс. історії, 1871 у Великій Британії Товариства етнологів і антропологів об'єднано в Королів. антропол. інститут Великої Британії та Ірландії, того ж року розпочало роботу Італ. товариство антропології і етнології. Надмірна біологізація Н. викликала у Європі в 2-й пол. 19 ст. знач. су-протів. З утвердженням культурно-істор. підходу в Н. європ. та амер. науковці почали досліджувати не лише народи світу, їхнє походження і особливості традиц. культури, але й власний етнос. З предмет. сфери Н. вилучено расизм, основою методол. концепцій пізнання розвитку людства стала культура. Формується еволюц. школа (див. Еволюціонізм), представники якої (Е.-Б. Тейлор, Д. Фрезер, Л.-Г. Морган, Г. Спенсер, Д. Леббок) обґрунтували поступ суспільства від простих форм до склад., а універсал. явищами людства визнавали приватну власність, моногамну сім'ю і державу. У той же час було запропоновано ін. теор. підхід — просторове поширення культур шляхом їхньої міграції (історія культури зводилася до простого запозичення за принципом дифузії). Із т. зв. дифуз. напрямку в Н. виокремились дві школи — культурно-істор. (Ф. Гребнер, В. Шмідт) і школа культур. кіл (Л. Фробеніус). Близька до дифузійністів за наук. рішенням функціонал. школа. Її представники (Б. Малиновський, А. Редкліфф-Браун) надавали перевагу вивченню культури окремого етносу в контексті поширених культур. явищ як ціліс. системи відповідей на глибинні потреби. На поч. 1950-х рр. почав розвиватися ще один напрям Н., який отримав назву релятивізму культурного. Базуючись на засадах етніч. самотворення культури як ціліс. системи (М. Герсковіц), його прихильники уникають таким чином

суб'єктив. оцінки переваги однієї культури над іншою. Переосмислення теор. спадщини еволюціоністів як прямоліній. розвитку народів зумовило появу неоеволюціонізму, що розглядає істор. поступ людського суспільства у руслі багатоліній. функціонування замкнених систем культури (Дж. Стюарт).

Н., утвердившись як наука про походження, культуру та побут народів світу, спричинила зародження близьких наук. напрямів, зокрема франц. соціол. школи, представники якої (Е. Дюркгайм, М. Мосс, Л. Леві-Брюль) вважали Н. описовою наукою, фактаж якої осмислюють соціологи, виходячи із засад філософії неопозитивізму. Велика заслуга школи — вивчення таксоном. систем примітив. народів. У США набула поширення психол. школа Н., що обґрунтовувала незмінність духов. сутності етносу (А. Кардинер, Р. Лінтон, М. Мід, Р. Бенедикт). На думку засн. школи структур. антропології франц. вченого К. Леві-Стросса, пояснити структуру і сутність культури можливо через систему символів, яку необхідно створити, застосувавши метод структур. лінгвістики. Н., етнографію і антропологію він помилково визначив як три етапи (часові стадії) одного і того ж дослідження. Сучасні зх.-європ. дослідники Н. зміщують акценти стосовно об'єкта від етносу до особи, звертають більшу увагу на соц., психол., фізіол. поведінк. аспекти людини у процесі сусп. і культур. буття. Соц. антропологія домінує у Великій Британії, культурна антропологія значно поширена в США (див. Антропологія соціальна і культурна). Від кін. 18 ст. серед європ. вчених побутувало кілька термінів на позначення науки про народ, передусім — етнологія (тобто Н.) й етнографія. При цьому остан. відводили описову, фактогр. функцію, а Н. зведено у ранг аналіт. науки. Нім. науковці використовують терміни «Völkerkunde» (народи світу) і «Völkskunde» (влас. народ). У Польщі цю науку іменують «Ludoznawstwo», Словаччині — «Narodopis». Етнічні ознаки українців зафіксовано ще у писем. пам'ятках періоду Київ. Русі («Повість минулих літ», «Руська правда», «Повчання дітям» князя Володимира Мономаха, «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона та ін.), фрагменти з побут. життя, традиц. культури є у думах, козац. літописах (С. Величка, Г. Граб'янки та ін.), фольклорі. Особливо цікаві свідчення подають численні зарубіжні автори — візант. джерела 6–10 ст. (Прокопій Кесарійський, патріарх Фотій, Лев Диякон), араб. (Ібн-Фадлан, Аль-Масуді, Ібн-Якуб) та зх.-європ. (Дж. Карпіні, Тітмар Мерзебургський, Й. Барбаро) мандрівники, дипломат Е. Лясота, франц. інж. Г. де Боплан та ін. Першою спец. працею з укр. Н. визнано «Описание свадебныхъ украинскихъ простонародныхъ обрядовъ» Г. Калиновського (С.-Пе-

тербургъ, 1777). Становлення укр. Н. як системи знань про свій та сусідні народи пройшло кілька стадій: нагромадження відомостей про народ (від перших поодиноких свідчень до серед. 17 ст., часу становлення укр. нації); поява наук. ідей, осмислення окремих явищ нар. буття, поч. наук. систематизації знань (серед. 17 — кін. 18 ст.); формування Н. як науки, коли на основі набутих знань опрацьовують наук. проблематику, методику й методологію дослідж., теор. засади, здійснюють наук.-організац. забезпечення (наук. кадри, установи, товариства, період. вид. тощо), проводять цілеспрямовані етногр. експедиції (1-а пол. — серед. 19 ст.). Подальший розвиток укр. Н. пов'язаний із уточненням наук. ядра, розробленням влас. наук. теорії та методики, зокрема у сфері етногенезу українського народу. У 2-й пол. 19 ст. укр. Н. поповнилось новою світ. методикою шляхом прямих наук. контактів із вченими-етнологами Зх. Європи. При домінуванні нагромадження фактол. даних про традиц. культуру народу, все більше акцентували увагу на питаннях етногенезу, теорії етносу, міграції потоків культур. явищ, етнопсихології; застосовували нові наук. методи істор. і територ. порівняння, культур. релятивізму, частково — принцип дифузії культур. явищ тощо. Творча нац. інтелігенція вбачала у глибин. дослідж. суті буття народу серйозну спробу спротиву тотал. русифікації. Центрами етнол. наук. життя були Київ і Харків: 1851 створ. Комісію для опису губерній Київ. навч. округу, 1877 — Харківське історико-філологічне товариство (М. Сумцов, П. Єфименко, В. Іванов та ін.). 1898 сформовано Етногр. комісію при НТШ (І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колеса). Важливими структурами народознав. дослідж. у 1920–30-х рр. в Києві стали Музей (Кабінет) антропології та етнології ім. Хв. Вовка й Етнографічна Комісія ВУАН, відділи якої діяли в Одесі та Харкові. Розгорнуто етнол. працю в Дніпропетровську (нині Дніпро), Полтаві, Чернігові, Кам'янці-Подільському (нині Хмельн. обл.). В УРСР наук. діяльність у галузі Н. та фольклористики координував створ. 1936 у Києві Інститут укр. фольклору (від 1944 — Мистецтвознавства, фольклористики та етнології Інститут ім. М. Рильського

НАНУ). У Львові подібне завдання виконував Музей етнографії та худож. промислу (від 1992 — Народознавства Інститут НАНУ). За рад. часів гол. завданнями Н. визначено доведення істор. спільності та культур. ідентичності сх.-слов'ян. народів, обґрунтування політики формування єдиного «рад. народу». Однак і в таких умовах укр. науковці успішно дослідили багато аспектів матеріал. і духов. культури та побуту, зокрема нар. зодчество, одяг, їжу, госп. заняття, частково історіографію укр. Н., нар. звичаї та обряди, окремі етногр. групи українців. У сучас. укр. Н. відбувається становлення нових етнол. субдисциплін, наук. напрямів: етнологія спілкування, міста (урбаніст. антропологія), етносоціологія, етнодемографія, етногеографія, етнопсихолінгвістика, етнолінгвістика, етнол. вивчення молодіжної субкультури і субкультури злочинців, прикладна етнологія, пов'язана з етнополітикою та мовним плануванням.

Рекомендована література

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. Прага, 1928;
2. К., 1995;
3. Горленко В. Ф. Нариси з історії української етнографії та російсько-українських етнографічних зв'язків. К., 1964;
4. Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. К., 1976;
5. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Пер. с франц. Москва, 1983;
6. Горленко В. Ф. Становление украинской этнографии конца XVIII – первой половины XIX в. К., 1988;
7. Нельга О. В. Теорія етносу. К., 1997;
8. Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років. К., 2002;
9. Павлюк С. Етногенеза українців: Спроба теоретичної конструкції. Л., 2006.

С. П. Павлюк

Бібліографічний опис:

Народознавство / С. П. Павлюк // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-71150>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).